

MURDELUGUSID RISTILT JA HARJU-MADISELT

Evi Juhkam. Loode-Eesti murdelood. Risti ja Harju-Madise. (Valimik murdetekste IX.) Tallinn: EKSA, 2017. 279 lk.

Kui teadusringkondades koostavad kolleegid auväärsetele juubilaridele ümmargusteks tähtpäevadeks kogumikke, siis Evi Juhkam pani ise oma 85. sünnipäeval punkti Risti ja Harju-Madise murdetekstide kogumiku saatesõnale. See on väarikas kingitus iseendale, lähedastele, sõpradele, kolleegidele ja kõikidele huvilistele. Samamoodi ilmus autori eelmise kogumik „Harju-Madise murrak”¹ tema juubeliaastal, 2012.

¹ E. Juhkam, Harju-Madise murrak. Toim Mari-Liis Kalvik (murdetekstid),

Evi Juhkam on murdeuurija, pühendunud murdekoguja, kes on murdeainese sõnasedelite, tekstilehekülgede ja lindistatud tundide poolest kõigi aegade murdekogujate esikümnes.² Ta on olnud „Väikese murdesõnastiku” koostajaid, „Eesti murrete sõnaraamatu” koostajaid-toimetajaid, läänemurde tekstiköite koostajaid ja saarte murde tekstiköite toimetaja. Kõige selle kõrval on tema südamelähedane uurimisteema olnud eesti murrete ja eestirootsi murrete kontaktid. Nii ongi kogu varasem

Helmi Neetar (keeleline ülevaade). Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2012.

² Juubilar on Evi Juhkam. [Küsinud Jüri Viikberg.] – Keel ja Kirjandus 2002, nr 3, lk 199–202.

tegevus väärikas baas, mida autor on saanud kasutada oma kodukihelkonna Harju-Madise ja naaberkihelkonna Risti murdekeele kogumiku koostamisel.

Kui esimest korda raamatut märkasin ega süvenenud alapealkirja, arvasin, et raamatus käsitletakse suuremat piirkonda kui ainult Harju-Madise ja Risti kihelkond. Minu ettekujutuses kuuluks Loode-Eesti alla ka näiteks Noarootsi. Harju-Madise ja Risti murrak kuuluvad keskmurde looderühma, Noarootsi aga liigitatakse läänemurde alla, eks seepärast on kahe Harjuma murraku koos käsitlemine loogiline. Autor kirjutab selle piirkonna murdekeelt iseloomustades, et Ristil ja Harju-Madisel on olnud pikaajalised sidemed läänemurde piirkonnaga ja seetõttu on aja jooksul kujunenud ka ühisjooni, isegi nii palju, et Risti, Harju-Madise ja Nissi murdekeelt on peetud siirdemurrakuks lääne- ja keskmurde vahel (lk 249).

Loode-Eesti murdelugude raamatusse on kogutud 289 murdepala 34 jutustajalt 21 külast. Lugude valimisel on peetud oluliseks, et need oleksid vanas ehedas murdekeeles, näitaksid olulist nii sõnavaras kui ka grammatikas ja neis oleks huvitavat kultuuriloolist sisu. Keelejuhid on sündinud vahemikus 1846–1910 (enamiku sünniaasta jääb aastasesse 1880–1890), st rohkem kui sajand tagasi. Murdeaines on kogutud aastatel 1957–1991 ja põhiline koguja on olnud autor ise.

Tekstide kirjapanekul on üldiselt kasutatud kirjakeele ortograafiat, aga hääldusnüansside täpsemaks edasiandmiseks lisamärke *ä*- ja *e*-vahelise hääliku, redutseerunud vokaali, palatalisatsiooni, III välte ja kokkuhäälduse märkimiseks. Lihtsustatud märkimisviis hõlbustab kindlasti tekstide lugemist, sest täpsem kirjapaneku viis, foneetiline transkriptsioon, jääb juba ka filoloogi haridusega inimestele sageli võõraks. Kõige parem on murdetekste mõistagi kuulata, eks murdeoskaja loeb tähed küll kokku, aga kõrvus kuuleb seda „õiget” murdekeelt, lisades ka selle osa,

mida tavalise kirjakeele ortograafiaga kirja panna ei saa. Kes murret ei oska või tahab oma teadmisi värskendada, saab välja otsida Evi Juhkami Harju-Madise raamatu, millega on kaasas CD-plaat, kust leiab lugusid, mis Loode-Eesti raamatussegi võetud, samuti põhjalikuma keelelise ülevaate.

Tekstid on jagatud temaatiliselt nelja ossa. Esimesse on koondatud rahvajutud, mis on omakorda jagatud muistenditeks ning pajatusteks ja isikulugudeks.

Teises osas on lood uskumustest ja kommetest, alustatakse elutähtpäevade kombestikuga alates sünnist ja lapsepõlvest, edasi kosjade ja pulmadeni ning lõpuks surma ja matusteni välja. On lugusid kalendritähtpäevade kommetest, ilmast, ajast ja ajaarvamisest ning muidugi ka nõidusest ja uskumustest.

Kolmandast osast leiab igapäevaelu kirjeldused: põlluharimine ja karjapidamine; merega seotu; mets, loomad ja linnud, mesindus; käsitöö, riietus, jalatöö ja peakatted; haigused ja rahvameditsiin; toidud ja joogid, nõud; ehitised, söiduvahendid; kaubandus; ühistöö ja meelelahutus.

Neljandast osast saab lugeda pärimusi ja mälestusi mõisaajast, kiriku- ja usuteemadest, külaühiskonnast ja koolist.

Tekstide järel leiab raamatust sõnastiku, Risti ja Harju-Madise murdekeele ülevaate ning noppeid kihelkondade ajaloost, samuti külade ja keelejuhtide ning allikate loendi. Raamatus on ka kihelkondade kaart ja valik pilte, mis annab edasi varasemate aegade hõngu.

Saame teada, et aastatel 1638–1641 alustas Harju-Madisel tegevust kirikuõpetaja ja keeleteadlane Heinrich Göseken, 1641–1684 oli Harju-Madise pastoriks rootslane Johannes (Johann) Forselius, kelle pojast Bengt Gottfried Forseliusest sai eesti rahvakooli rajaja ning eesti kirjaviisi uuendaja.

Loode-Harjumaal on eestlaste kõrval elanud rootslasi, sakslasi, venelasi, on teateid ka soomlaste kohta. Keskaja

lõpuks oli Ristist ja Harju-Madisest kujunenud suur eestirootslaste asustuspiirkond. XIX sajandi keskel valitses Risti rannakülades rootsi keel, rootsi keelt oskasid ka kohalikud eestlased. XIX sajandi teisel poolel algas aga keeleline assimileerumine. Nii leiame Risti keelejuhtide loendist Iida Ecknesi (neiuna Bendström), kes oli sündinud 1890. aastal Alliklepa külas ja seal püsivalt elanud. Autor iseloomustab teda kui kakskeelset rootslast, kelle kodune keel oli rootsi keel ja eesti keel oli hiljem „ise akkan”, ise külge hakanud. Kakskeelseid rootslasi on Risti keelejuhtide hulgas teisigi, nagu Marie Pärne ja Liisu Ruderström. Keelejuhtide napist iseloomustusest tuleb välja seegi, kuidas assimileerumine kulges, Luise Vilinurm (neiuna Sjöström) oli rootsi päritolu, kuid vanemad temaga rootsi keelt ei rääkinud.

Harju-Madise kihelkonna põhjaosas püsis rootslus kõige kauem Pakri poolsaarel. Huvitav on teada saada, et kuigi aastatel 1940–1944 siirdus suurem osa eestirootslasi Rootsi, siis Vihterpalus ja Kurkses jäi osa inimesi paigale ning Evi Juhkamil on õnnestunud neid isegi salvestada.

Rootsi seosed tulevad välja ka lugudest, nii räägitakse nt Rootsi tanust, hõubist ja selle kõrval eestlaste pikk-mütsist (lk 140–141) ning Pakri pulmast (lk 38–40). Eestlaste ja eestirootslaste kontaktide keelemõjusid on käsitletud murdekeele ülevaate eraldi osana: mõju on kõige märgatavam ootuspäraselt sõnavaras, aga ka häälduses, vormi- ja lausemoodustuses (lk 252–253).

Lugudest saab teada, kuidas jõulude ajal valgeid vorste otse kerisekivide peal küpsetati (lk 48), kuidas naisterahvad ei julgenud uue aasta esimesel päeval külla minna, sest see pidi õne ära viima, ning kuidas vigur külapoiss käis „kurila kella-dega” mööda tüdrukute aknataguseid, et neile uuel aastal pulmi kuulutada (lk 51). Tänapäeva (linna)inimene ei oska enam hästi ette kujutada, kuidas kuke varahommikuse laulmise järgi aega

arvestada ja teha vahet, milline on kuke-laulu esimene kord ja milline teine kord (lk 55). Raamatust leiab roosisõnad, mis aitasid lehma udara peale löönud põletikku ravida, aga ussisõnu ei avaldanud keelejuhi ema oma tütrelegi (lk 59, 60). Varasemal ajal olid inimesed osavad ja tegid ise nahast tossusid (lk 144), pargitud vasikanahast jalatseid, millel rihm üle jala. Siin nimetatu on vaid pisikene juhuslik valik lugudest.

Lk 154 räägib keelejuht lehekapsa-supist, mis oli tema arvates kõige parem. Ilmselt tehti suppi noortest kapsa-lehtedest (sealsamas räägib keelejuht, et peast tehtud supp ei olnud nii hea), mitte praegu populaarsest lehtkapsast (*Brassica oleracea* var. *acephala*), mille lehed ei moodustagi pead. Nii võiks selle supi kirjakeelne nimetus olla kapsalehe-supp.

Tekstide järel olevas sõnastikus on esitatud valik Risti ja Harju-Madise murrakule iseloomulikku sõnavara. Väikses sissejuhatuses on öeldud, et peale tekstidest ja keelelisest ülevaatest pärit sõnade on osa sõnadest ainult sõnastikus. Oleks huvitav teada, mille järgi sõnad on valitud ja miks nii. Sõnaloendis on omajagu kirjakeeleski tuntud sõnu, millel murrakutes väiksed hääldus- või tuletuserinevused, nt *’aeksalt* ‘aegsasti, varakult’, *’assalene* ‘asjamees; ametimees’, *’piatama* ‘lõpetama’, *’sepi-kas* ‘sepik’. Eks võib natuke aega võtta, enne kui aru saada, et Harju-Madise *’kärnäl* on sama aednik, mis laiemalt on keeles tuntud kärnerina.

Juba tekste lugedes hakkas silma omapäraseid sõnu, nt juurvilja nimetatase juurekraamiks, ämmaemandat aga üllatuslikult karuks. Asja uurides selgub, et karu on eufemism lapse sünniga seotud eestirootsi pärimusest ja sõna on eesti keeles tõlkelaen.³

³ E. Juhkam, Eestirootsi tõlkelaenud eesti murretes. – *Inter dialectos nominaque*. Pühendusteos Mari Mustale 11. novembril 2000. (Eesti Keele Instituudi Toimetised 7.) Koost ja toim J. Viikberg. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2000, lk 66.

Murdetekstidest võib täiendust saada murdesõnade leviku kohta. Hakkas silma, et krunn kuklasse keeratud juuste tähenduses on sõnastiku järgi kasutusel nii Risti kui ka Harju-Madise murrakus, fikseerisin selle ka Risti tekstis lk 140. Eesti murrete sõnaraamatus⁴ ega Eesti Keele Instituudi murdesõnavarakartoteegis⁵ neid kihelkondi sõna levikuna

⁴ Eesti murrete sõnaraamat. III kd, 15. v. *kreep-kulänja*. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia, Eesti Keele Instituut, 2004, lk 878.

⁵ Eesti Keele Instituudi eesti murrete ja soome-ugri keelte arhiiv.

märgitud ei ole. Tekste läbi töötades saaks kartoteegi sõnade levikuandmetele tõenäoliselt veelgi lisa.

Loode-Eesti murdelugude raamatust leiab meelepärast nii keele- kui ka kultuurihuviline. Kes soovib samal teemal rohkem lugeda, saab ette võtta Evi Juhkami koostatud Harju-Madise tekstikogu koos CD-plaadiga ja suurema keelehuvi korral ka tema muud publikatsioonid.

MEELI SEDRIK